

ПРИЛОЗИ

ЗА КЊИЖЕВНОСТ, ЈЕЗИК, ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР
књига LXXXVII, 2021.

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

<https://doi.org/10.2298/PKJIF2187003C>
УДК 929.5(560)

Оригинални научни рад
Рад примљен: 1. 9. 2021.
Рад прихваћен: 30. 9. 2021.

ОСМАНСКИ СУЛТАНИ И ХРИШЋАНСКЕ СУЛТАНИЈЕ

Циљ овог рада је да на основу одабира из обимној корпуса историо-ографске литературе и нарајивних извора о иллагају жена на двору османских султана, посебно њихових мајки, укаже на утицај који су могле имати на своје синове. Одредили смо се да овај феномен размотримо у светлу духовне равни, што је до сада остало ван фокуса израживачке јажње, усмерене преваходно на аспекти политичке моћи и државничкој деловања. Залазећи у сферу прошлости која за собом није оставила документарне трагове, имали смо у виду врло вероватну чињеницу да су султаније хришћанке у изнуђеним и свакако траичним живојним околностима у дубини душе најчешће остале одане својим ирвобитним верским убеђењима.

Током постојања дугог више од шест векова, на врхунцу своје моћи, Османско царство распростирало се на три континента и захватало духовни простор трију монотеистичких религија, а тридесет и шест владара били су издаци исте династичке лозе. Но, њихово порекло по женској линији битно се разликовало, што не би било посебно занимљиво да се у већини случајева није радило о женама које су долазиле из другог цивилизацијског круга и различите духовне сфере. То питање постаје посебно занимљиво имајући у виду чињеницу да је од тридесет и шест тзв. валиде султанија било чак тридесет хришћанки, од којих су двадесет и две потицале из православних породица, а за Хурем султанију, супругу Сулејмана Величанственог, приповеда се да је била ћерка православног свештеника, што није био усамљени случај.

Колико су владари османске династије уствари били заиста Турци? Одговор на то питање садржи рад под насловом *Османски султани нису*

били *баш особито Турски*, односно у оригиналу *The Ottoman Sultans Were Not Very Turkish*.¹ Иако ова занимљива анализа која се појавила на интернету 9. фебруара 2017, сумира познате чињенице, драгоцену је сама идеја да се наведеном питању поклати пажња.

У најкраћој интерпретацији, резултат истраживања садржи следеће податке:

Родоначелнику династије Осману (1299-1326), оба родитеља су била Турци. Међутим, ову констатацију треба прихватити произвољно јер у суштини, колико год то апсурдно звучало, турска нација као таква, под тим именом и дефиницијом постоји тек од треће деценије 20. века када Мустафа Кемал-паша на рушевинама мултиетничке и мултикултуралне царевине гради модерну националну државу под чувеном крилатицом „*Ne mutlu Türküm diyene*” – Благо ономе ко може да каже ја сам Турчин.

Већ трећег наследника на османском престолу, султана Мурата I, доноси на свет жена која не потиче из Централне Азије, а та географска одредница је узета као критеријум одређења националне припадности. Била је то Нилуфер, ћерка владара Белакома, касније од Османлија названог Билецик. У даљем варирајућем наследном низу, срећу се валиде султаније различитог порекла, а самим тим код њихових синова различит степен изворно турског генетског материјала – Мурат I (1362-1389) 50%, Бајазит I, чија је мајка била Гркиња, 25% . Код султана Мехмеда I, петог по редоследу, тај проценат је достигао 62,5% јер му је мајка била из турског, односно туркијског племена Огуза, да би на пример чувени Сулејман Величанствени, десети по реду, имао 24% турске/туркијске крви.

„Према моме рачуну, до ступања на престо последњег, тридесет и шестог османског султана Мехмеда VI (1918-1922), крв Огуза толико је била разређена да је он био отприлике само 0.195%. Турчин. Све ове генерације мајки Гркиња, Пољакиња. Венецијанки, Русиња и осталих, ишчупале су султанске генетске корене из степа Централне Азије”, закључује америчка историчарка Кели Шчепански.

Неке од валиде султанија, што ће рећи владарских мајки или по-мајки, уколико би будући престолонаследник остао без биолошке мајке пре ступања на престо, познате су по називу деспина – деспотица, те тако ћерку кнеза Лазара Хребелановића Оливеру, историографија често помиње под двоструким именом Оливера-Деспина. То несумњиво указује на уважавање достојанства које су као аристократкиње задржавале и након драматичног и невољног ступања у харем. Старе турске хронике бележе како је већ лепа горе поменута Нилуфер, жена султана Орхана и прва хришћанска султанија, помагала своме супругу и дочекивала високе

¹ Szczepanski, Kallie. *The Ottoman Sultans Were Not Very Turkish*. ThoughtCo, Feb. 9, 2017, thoughtco.com/ottoman-sultans-were-not-very-turkish-195760.

госте.² С друге стране, на султанске бракове са женама друге вере није се благонаклоно гледало.

Студијама о Оливери Лазаревић и Мари Бранковић српска историографија забележила је видне резултате. Године 1979. објављен је изузетан магистарски рад Руже Ћук, посвећен Мари Бранковић, најстаријој од женске деце деспота Ђурђа Бранковића а унуци кнеза Лазара Хребелановића, под насловом *Царица Мара*³, а још раније Ружа Ћук задужила је нашу науку прилогом *Повеља царице Маре манастирима Хиландар и Св. Павлу*⁴.

У свом мастер раду *Српске принцезе – османске султаније*, Јелена Јоковић систематизовала је постојећа сазнања о поменутих хероинама српског рода које су својим личним достојанством, угледом и утицајем, упркос трагичним околностима које су обележиле њихове животе, успеле у толикој мери да утичу на извесне политичке догађаје у Османском царству да се без посебне резерве може рећи да су имале и државничку улогу.⁵

Као што је познато, Оливера је након Ангорске битке 1402. године заједно са својим мужем султаном Бајазитом пала у ропство. Овај несумњиво трагичан заплет о коме није остао поуздан документарни траг, врло живописано је приказан у приповедној литератури, уз тврдње да је султан Бајазит чак извршио самоубиство, не могавши да поднесе понижење коме је била изложена његова вољена супруга, а наша принцеза Оливера, која се након ослобађања 1403. или почетком 1404. заједно са својим братом Стефаном вратила у Србију. Такође је познато и војевање Стефана Лазаревића против Тимурленка на страни Османлија. Но, у сваком случају, Оливерин повратак у отаџбину и слобода која јој је дата имају посебну тежину.

У том светлу још је занимљивији случај Маре Бранковић, супруге султана Мурата II, којој ће марта 1459. године султан Мехмед II, освајач Цариграда, поклонити манастир Мале Свете Софије у Солуну, помињући је како стоји у повељи, као „благородну међу хришћанским госпођама, своју мајку госпођу Деспину”.⁶ Овај израз поштовања и наклоности према својој у ствари помајци, Мехмед II исказао је осам година након очеве смрти, давши јој пре тога слободу да се као удовица врати у Србију. Међутим, када је у Србији по упокојењу Мариних родитеља

² А. Refik, *Kadınlar saltanati*, İstanbul, 1914, 7–8.

³ Ружа Ћук, *Царица Мара*, Историјски часопис, XXV-XXVI, Београд 1979.

⁴ Р. Ћук, *Повеља царице Маре манастирима Хиландар и Св. Павлу*, Историјски часопис, XXIV, 1977.

⁵ Јелена Јоковић, *Српске принцезе – османске султаније*, Братство, XX, Београд 2016.

⁶ Г. Елезовић, *Нешто што досад нисмо знали – Манастир Мала Св. Софија у Солуну био је својина турске царице Маре, кћери деспота Ђурђа Бранковића*, Историјски часопис, V, Београд 1955, 85–95.

Ђурђа 1456. и Јерине 1457. године настала подела на угрофилску и туркофилску струју, одредивши се за мирољубиву политику са Турцима, Мара ће се приклонити султану Мехмеду II и заједно са својим братом Лазаром и ујаком Томом Кантакузином, пребећи на турску страну.⁷ Како је то чудан обрт, тамо где је невољно отишла као млада девојка, две деценије касније, вратиће се по слободној вољи. У избору између већег и мањег зла, очигледно је да се веће зло налазило на римокатоличкој страни.

По пристизању у Турску, Мари су, од стране Мехмеда II додељени на уживање поседи које је донела у мираз. Међу њима се помиње село Јежево као место у ком је царица Мара живела на свом двору, окружена српском властелом и монасима. Овај двор је највероватније имао организацију налик на ону са каквом се Мара упознала током живота у Деспотовини.⁸

Статус двеју Српкиња племенитог рода, вероватно није био условљен само њиховим аристократским пореклом, већ и традиционалним поштовањем мајки у патријархалној исламској цивилизацији. Да овакво деловање није било својеврсни изузетак указује интересовање које за супруге и наложнице османских султана влада већ више од једног столећа. Штавише, један од првих турских историографа Ашикпашазаде у својој хроници написаној у XV веку, говори о штетном утицају хришћанки тога доба, и то управо у приповести о доласку Оливере Лазаревић у султански сарај.

Слична навођења присутна су и код Ахмета Рефика, турског историчара и писца који је живео и стварао у другој половини XIX, односно првој половини XX века. У монографији под насловом *Владавина жена (Kadinlar Saltanati)*, или у дословном преводу *Женски султанати*, где већ у првом поглављу, поменути родоначелник турске критичке историографије, обрађује тему *Византијске принцезе на османском двору*.⁹

Он такође наглашава да је Бајазит I у великој мери потпао под утицај своје супруге Оливере и султану замера то што је, уз испијање вина и различита славља почео да занемарује врлине и вредности својствене једном добром и примерном муслиману.¹⁰

У харемским одајама сараја османских султана, супруге или омиљене наложнице нису само бринуле о томе како да удовоље својим мужевима/господарима, већ су и подизале и васпитавале своје синове и посинке. Нашавши се тамо силом прилика као већ формиране личности, тешко је замислити да су могле искрено и из дубине душе променити своја укореења верска убеђења. Штавише, могуће је да су их у прикривеној

⁷ С. Новаковић, *Царица Мара, Из српске историје*, Нови Сад – Београд 1966, 190–191.

⁸ Р. Ђук, *Повеља царице Маре манастирима Хиландар и Св. Павлу*, 107.

⁹ А. Refik, *Kadinlar Saltanati*, İstanbul, 1914.

¹⁰ Више о томе у: Ј. Јоковић, *Српске принцезе – османске султанције*, 67–77.

форми представљале малишанима у свом окружењу, о чему би било излишно тражити било какво писано сведочанство.

Колико су утицале на њихов ментални, па и духовни развој, колико су им преносиле своје вредносне судове, наука никада неће моћи са сигурношћу да утврди. Али, према личним способностима и угледу који су унеле у свој поданички положај, колико год он био изазван различитим трагичним и понижавајућим околностима, те жене су често играле улогу владарки из сенке. Следствено учењу које почива на исламској традицији да је „Мајчино право Божије право”¹¹, позиција валиде султаније сматрала се другом по важности, одмах после султанове. Њене одаје налазиле су се у непосредној близини султанових. С друге стране, неприкосновена власт султана у сфери световног законодавства, тј. кануна, осликана је у максими „Све што султан каже то је његов закон”¹². Данас се може само наслућивати какви су били исходи спреге мајчинског ауторитета и апсолутне власти османских суверена.

О угледу, поштовању и достојанству принцеза Оливере Лазаревић и Маре Бранковић сведочи чињеница да су обе задржале своју православну веру, а таквих случајева је било још.

Чак је и мајци великог везира Махмуд-паше, султан Мехмед II дао „у трајну, праву личну својину манастир познат по имену Продрома Петра у Константинопољу”.¹³

Поређења ради знамо да су хришћанским верницима и светињама неупоредиво више штете нанели крсташи. Сетимо се покоља у манастиру Св. Саве Освећеног у близини Јерусалима, похаре на Светој Гори, и посебно у Цариграду који се од пустошења током четвртог крсташког похода 1204. године никада није опоравио. Затим, не заборавимо ни двадесет и шест преподобних зографских мученика страдалих од Латина 1282. године.

Познато је да османске власти нису дозвољавале изградњу нових цркава, али су се старе урушене или оне оштећене и разорене у сукоби-ма могле поправити, уз услов да буду враћене у првобитно стање, без икаквих проширења и дограђивања. У Архиву Председништва владе у Истанбулу похрањено је на стотине докумената којима се на молбу локалног становништва широм европског дела царевине одобравала поправка богомоља.

Али, шта се дешавало на Светој Гори. Добивши од свог посинка на поклон делове дарова тројице мудраца који су били заплењени током освајања Цариграда, принцеза Мара Бранковић ове реликвије даровала је манастиру Светог Павла. Био је то само један од подухвата велике све-

¹¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Valide_sultan#cite_note-4

¹² Х. Иналцик, *Османско царство*, Београд, 1974, 99.

¹³ Г. Елезовић, *Нешићо шћћо досад нисмо знали*, 102–103.

тогорске добротинитељке која је очигледно имала слободу да предузима овакве активности.

Цитирамо неколико одломака из књиге *Света Гора – историја и манастири*: „Тада су постављени темељи главне цркве чија је изградња окончана 1837. године. Ту је данас најимпозантнији храм на Светој Гори”. Односи се на обнављање манастира Ксенфонт након пожара почетком XIX века.¹⁴

„Главна црква посвећена рођењу Светог Јована Претече, саграђена је у периоду од 1537. до 1547. године”, – Податак за манастир Дионисијат.¹⁵

Манастир Каракал: „Главна црква посвећена је светим апостолима Петру и Павлу. Започета је 1548. године, а почетком XVIII века дограђени су спољна припрата и звоник.”¹⁶

„Главна црква посвећена Благовестима саграђена је 1746. године на темељима пређашње из XVI века”, стоји на страни 164. за манастир Филотеј, из чега се види да су обе цркве подигнуте за време Турака.

На странама 220-221 исте монографије, за скит Свете Ане саопштен је податак да је главни храм подигао патријарх Дионисије 1572. године, за главну цркву скита Кавсокаливије да потиче из 1765. године, за скит Светог Јована Претече да је градња започета 1820, а довршена 1852. године.

Такође током османске владавине, средином XVIII века, доласком из Украјине Пајсија Величковског, родоначелника светогорског општежића, светогорска духовност доживљава процват.

У историји манастира Хиландара, остало је забележено да је параклис Пирга Св. Саве подигнут 1681/82. године, а храм Рождества Пресвете Богородице грађен између 1784. и 1788.

Како је надахнуто изрекао Свети владика Николај Свесрпски: „Српска Православна Црква је једина српска држава која никада није престала да постоји”. Исто то би се могло рећи и за цркве других православних народа који су живели под османском управом. Османске власти на постојање тих да кажемо „држава” гледале су као на затечену датост. Уместо верског фанатизма, основни разлог томе био је пре свега политички прагматизам. У случају Османског царства можда би се могао увести нови израз и рећи да оно није била теократска држава, какво је уврежено мишљење, већ теопрагматска, уз извесну дозу претпоставки да се бар понекад радило и о тајновитим утицајима

Наглашавамо да тиме ни у ком случају не желимо да пренебрегнемо појаве насиља над припадницима неисламских религија, али преобилна сачувана документарна грађа углавном указује на то да се радило о зло-

¹⁴ *Света Гора – историја, манастири*, Зборник текстова, приредио епископ далматински Фотије, Београд – Шибеник 2009, 141.

¹⁵ *Исто*, 95.

¹⁶ *Исто*, 144.

чиначким потезима локалних моћника и властодржаца иза којих, сем у ратним и побуњеничким приликама, нису стајале султанске заповести.

Џамијање црква које остаје упамћено као недопустиво срамни чин, било је посебно присутно у самом Цариграду, као средишту источног хришћанства претвореног у престоницу владара читавог исламског света. Но, у том стравичном духовном злочину постојао је један феномен. Иако је фигурално сликарство било строго забрањено по исламској доктрини и приказивање људског и животињског лика сматрано грехом, до наших дана остало је много трагова фрескописа и зидних мозаика и на основу тих очуваних трагова касније се вршила рестаурација. Ови прикази прекривани су малтером, али углавном нису уништавани.

Такође, чини нам се посебно занимљивим податак да црква Свете Ирине, која се налазила у самом кругу султанског двора, никада није претворена у џамију, а у периоду између 1846. и 1874. године у њој се налазио Музеј старина.¹⁷

Пример Свете Горе говори о специфичном континуитету аутономије која се протезала од почетка успостављања османске власти па до самог њеног краја.

Сачуван је један прилично поуздан траг у вези са верским убеђењима једне од најугицајнијих султанија османске династије. Реч је о султанији Нурубану, мајци султана Мурата III (1574-1595). Цитирамо:

„Млетачки посланик у Цариграду Ђанфранческо Морозини (1582-1585) у једном свом извештају Млетачком сенату, саопштава да је мајка тадашњег султана Мурата III, Млетачкиња Бафо, дала свога сина потајно крстити јер је и она као и други Турци, веровала да ће јој син крштен у хришћанској вери бити боље среће у животу и да неће патити од падавице. (...) Мајка султанова, као хришћанка, могла је желети да сина крсти и да на њега пренесе нешто од хришћанских схватања, али то она у харему није могла спровести, јер је њен син био муслимански принц, будући султан и калифа”, појашњава етнограф Миленко Филиповић у свим прилогу *Кришћени муслимани*, приписујући ову појаву првенствено веровању муслимана у магијску моћ крштења.

„Тај обичај се дуго одржавао код Турака у Цариграду, па још и у XIX веку. Ђузепе Антонели, Италијан из Напуља, као млад лекар био је у Цариграду 1858. године. Лечећи дете Ибрахим-паше, кад је долазио по други пут ради прегледа, видео је у харему и једног грчког попа са два ђакона који су баш скупљали своје црквене ствари и спремали се да пођу. Кад је доцније чуо да је свештеник ту био ради тога да крсти дете и дао израза своје чуђењу да је паша хришћанин, пријатељица Францускиња, која га је препоручила паши и увела у харем, објаснила му је да су и паша

¹⁷ Д. Вукић, *Цариград око васељене*, Београд 2009, 281.

и жена му муслимани, 'али кад дете какво хоће већ да умре, онда често бива да га мати даде крстити'."¹⁸

Национални устанци почетком XIX века, у чему хронолошки гледано предњаче Срби са Првим српским устанком, да би се потом побуњеничка бакља распламсала и у хришћанским и у муслиманским провинцијима Османског царства, доводе нас до вероватно најзанимљивијег османског суверена, султана Махмуда II (1808-1839).

Шесто поглавље опсежне књиге *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*, чији би се наслов помало незграпно могао превести као *Опадање и њаг Османској царствија*, британски историчар Алан Палмер започиње поднасловом *Махмуд Дрџи-Ениџа*.¹⁹

Шта је то што је тридесетог османског владара учинило енигматичним? Био је подучаван од стране свог стрица Селима III, који није имао мушких потомака и коме се замерала вестернизација/европеизација царевине као и одступање од прописаних правила ислама у свакодневном животу. Његова мајка, пореклом Грузијка, била је ћерка православног свештеника. Јасно је да Селим III није био горљиви муслиман, тако да својим личним примером није ни своме братанцу могао пренети строго владање по учењу Кур'ана.

Због његових реформаторских активности, у међународној историографији султан Махмуд II често се назива турским Петром Великим. Међутим, поред осталих и турски историчар Илбер Ортајли указује на врло битну разлику између двојице моћних владара: „Знања Махмуда II о Европи заснивала су се не на дуготрајним изучавањима и путовањима по Европи, као код Петра Великог, већ на подуци и васпитању претходника султана Селима III и мајке Накшидил која је у ствари била Францускиња (вероватно Aimée de Rivery) као и на препричавање неких харемских жена.”²⁰

Просто је невероватно коликим је велом мистерије обавијен животопис мајке, или помајке, али у сваком сучају валиде султаније султана Махмуда II, као да се ради о некој праисторијској особи, а не о жени из XIX века и епохе која није остала без писаних сведочанстава. Управо та чињеница више указује на то да је постојала пре потреба да се ту нешто замагли, а не да се разјасни. Штавише, њен живот послужио је као литерарна и филмска инспирација. Поменимо само романа: *Сулџанија*, грчког принца Мајкла²¹ и *Палаџа суза* – *The Palace of Tears* Алева Крутије²², затим филм *Инџимна моћ* – *Intimate Power*, заснован на поменутом рома-

¹⁸ М. Филиповић, *Кршћени муслимани*, Зборник радова, XIV, Етнографски институт, Књ. 2, Београд 1950. (1951), 120–121.

¹⁹ А. Palmer, *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*, London 2011, 77.

²⁰ И. Ортајли, *Најдужи век империје*, Београд 2004, 40.

²¹ Prince Michael of Greece, *Sultana*, Harper & Row, 1983.

²² Alev Lytle Croutier, *The Palace of Tears*, Delecorte Press, 2000.

ну принца Мајкла од Грчке итд. Француско порекло султаније Накшидил, у бројним историографским делима поткрепљује се извесним писаним траговима, односно њеним приватним писмима која указују на родбинске везе са Наполеоном. С друге стране, према истраживањима професора Неџдета Сакалоглуа, са Универзитета Мициген, мајка султана Махмуда била је пореклом из Грузије.²³

Ступање на османски трон овог „Францускињиног сина” и „хришћанског султана”, како се понегде пежоративно помиње, уследило је након срећно избегнутог покушаја његове ликвидације од стране полубрата, Мустафе IV, а у жеку побуне која је Селима III коштала живота, као потом и самог Мустафу IV, што су познате чињенице.

Покушај убиства и чудесно Махмудово избављење описао је званични царски летописац, један од најобразованијих људи свога времена, велики државник и министар у неколико мандата и различитих ресора Ахмед Џевдет паша у деветој књизи своје опсежне дванаестотомне *Историје Османској царства*. Преносимо:

„Када је чула комешање у палати које је пратило убиство Селима III, једна од слушкиња у харему, девојка из Грузије по имену Џеври, узела је пепео и када су убице пришле харемским одајама где се Махмуд налазио, успела је да напаснике задржи бацивши им пепео у лице. То је Махмуду дало прилику да побегне кроз прозор, попне се на кров харема и оданде се спусти на безбедно тло уз помоћ пажева који су га приметили са приземља.”²⁴

Султан Махмуд је касније наградио своју спаситељку Џеври Калфу, доделивши јој место управнице харемског трезора, што је у хијерархији служби у харему био други положај по рангу и значају. У то време, будући османски владар имао је 23 године и очигледно је био миљеник дружба-ница своје мајке, које су углавном, попут његове избавитељке Грузијке, потицале из хришћанског света.

Један специфичан догађај издваја султанију Накшидил од других султанских жена и мајки. „Иако је прихватила ислам као део харемске етикеције, остала је у свом срцу хришћанка. Предсмртна жеља јој је била да свештеник обави последњи обред. Њен син јој то није ускратио. Док је лежала на самрти, католички свештеник је по први пут прошао кроз Порту среће (султански двор, прим Љ.Ч.) и ступио у харем.”²⁵ Био је то 22. август 1817.

Овде морамо исказати извесну резерву у вези са некритичким прихватањем навода западне историографије да се радило о католичком свештенику. Уколико је султанија Накшидил била грузијског, а не фран-

²³ N. Sakaoglu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2008, 360.

²⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih- i Cevdet*, Sekizinci Cilt, İstanbul 1966, 390–392.

²⁵ <http://www.theottomans.org/english/images/header/family/ottoman.gif>

цуског порекла, онда је свештеник ког је желела поред себе у последњим тренуцима више него вероватно припадао православној цркви.

У сваком случају, поменуто ступање хришћанског клирика у до тада неприступачни свет османских владара, доводи нас до кључног казивања о Махмуду II које из равни ригидних научних захтева подразумева изношење доказа, а у сфери одакле наговештени податак потиче, свако доказивање било би јеретички чин.

Реч је о једној приповести старца Пајсија Светогорца (1924–1994), канонизованог од стране Васељенске патријаршије 2015. године, а познатог нашој јавности како кроз књиге које су о њему објављене тако и благодарећи личном искуству и контактима које су са њим имали српски црквени великодостојници, посебно Високопреосвећени митрополит Амфилохије, као и други поклоници.

Представљамо одломак из књиге *Старац Хаџи Георгије Светиоџорац*, посвећене животопису светогорског старца Георгија, рођеног 1809. године, дакле на самом почетку владавине Махмуда II, који се још у дечачком узрасту обрео код свог стрица, угледника на султановом двору.²⁶

Овом догађају кумовао је стричев сукоб са Јерменима који су га због градњи и обнављања православних цркава, оклеветали код турских власти, што га је навело да се потурчи како би избегао евентуално сурово кажњавање. Међу родбином пристиглом у Цариград како би несрећног преобраћеника убедили да се врати православној вери, што је овај доцније и учинио, налазио се у то време и четрнаестогодишњи Гаврило, како беше цивилно име потоњег монаха Хаџи Георгија.

„Током четири године које је Гаврило провео у султановом окружењу, султан се дивео аскетском животу младог Гаврила. Да се јадан младић уопште не задовољава људском славом нити светским уживањима; да је задовољан једним мрачним подрумом; да једе једном дневно по шаку квашеног јечма. Целу ноћ да се моли и по неколико сати метанише... Све му томе султан се чудило и говорио својим доглавницима: „Ко је научио овог младића тако да пости и да се моли?“

Свети живот малог Гаврила променио је и самог султана који је постао тајни хришћанин. Имајући у виду предисторију султановог сусрета са младим православним подвижником, усудићемо се да кажемо како је то благодатно семе вере пало на већ донекле припремљено тло.

Гаврило (касније хаџи Георгије) говорио је о томе овако:

„Султан Махмуд је касније заволео хришћане (...) сам је издао око две хиљаде фермана као дозволе за подизање нових храмова. Поклонио је и две

²⁶ Старац Пајсије Светогорац, *Старац Хаџи Георгије Светиоџорац*, Манастир Светог првомученика и архијакона Стефана, Врање 2013, 40–41.

иконе – светог Јована Претечу кога је поштовао, и његовог оца пророка Захарије, као и један сребрни полијелеј.”

Нажалост, у поменутој књизи светог старца Пајсија није наведено којем је храму султан наведене предмете даровао, а хаџи Георгијева приповест завршава се констатацијом да је Махмуд II убијен због тога што је „много помагао хришћанима, те је стога разумљиво што су га Турци убили и прогласили да је умро.”²⁷

Занимљиво је и то да је друга жена Махмуда II била Грузијка, у сарају названа Безмиалем – још једна од утицајних хришћанских валиде султанија која је већ у тридест и првој години доживела да њен син Амдулмецид ступи на султански трон. Према историјским записима, она је младом султану препоручила да за великог везира узме Мустафу Решид-пашу, једног од најугледнијих државника читаве османске епохе. Овај њен избор почивао је на уверењу да ће Решид-паша као блиски сарадник њеног покојног мужа и највиши представник извршне власти умети да спроведе реформске замисли почившег султана, у чијем је уобличавању управо Решид-паша активно учествовао.

Махмуд II преминуо је 1. јула, не дочекавши коначно уобличење текста едикта о једнакости свих поданика Османске царевине.

Хатишериф од Гулхане, са личном белешком његовог сина и наследника, свечано је проглашен три месеца касније, 3. новембра 1839.

У биографији султана Махмуда и бројним фактографским освртима на његову владавину, много је чињеница које се супротстављају приповести о његовом преобраћењу у хришћанску веру. Пре свега, може се узети у обзир сурово гушење устанака широм Царевине, од Србије до Анадолије, Египта, Пелопонеза... У самом Цариграду мучки је убијен васељенски патријарх, оклеветан да стоји на челу грчке побуне с намером да оживи Византијско царство.

Но, истине ради, цитирамо одломак из књиге *Османлијско царство* (*L'Empire Ottoman*) професора Универзитета у Отави, грчког порекла, Димитриса Кицикиса: „Владавине Селима III и Махмуда II биле су више него ма које друге, владавине друштвених и националних побуна, како муслиманског, тако и хришћанског становништва. Гушење муслиманских побуна није било ништа мање окрутно него гушење хришћанских побуна.”²⁸

Такође, није излишно напоменути да је 1821. године, у време грчког устанка, Цариград имао између 500.000 и 700.000 становника, а према извештају британског амбасадора, лорда Странгфорда, од укупно 76

²⁷ *Нав. дело*, 41.

²⁸ D. Kicikis, *Osmanlijsko carstvo*, Zemun 1999, 114.

црква и капела у Цариграду и околини, у метежу побуне само је једна разорена, а 13 оштећених.²⁹

Седамдесет и шест хришћанских богомоља у поствизантијском Константинопољу свакако је тужно мали број у односу на минуло доба, али после више о три и по века управе иноверних владара, можда то и није онолико трагично стање какво би се могло очекивати.

Према приповести светог старца Пајсија, Хаџи Георгије, односно у то време Гаврило, борао је на султановом двору од 1823. до 1827. Управо тих година извршене су и корените државне промене: укидање јаничарског реда, сузбијање самовоље локалних моћника на штету становништва и др. као и реформа облачења. Реформе султана Махмуда с правом су носиле епитет западњачке. Међутим, њихово најбитине суштинско обележје јесте европско обличје и карактер у вредносном и цивилизацијском смислу.

„Ни у једној империји у XIX веку у државној служби нису ангажовани они који су били изван припадника владајуће религије у тако великим размерама као што је то било у Османској империји. Није исправно указивати на спољни притисак као једини разлог томе”, оцењује Илбер Ортајли.³⁰ Готово трећину поменутог столећа обележила је владавина султана Махмуда.

Дакле, да ли је могуће да је Махмуд II – султан и халифа, световни владар Османског царства и духовни поглавар читавог исламског света, постао тајни хришћанин? Да поновимо, био је то човек:

- којег је од сигурне смрти спасила служавка хришћанског порекла;
- који је увео европски начин облачења и друштвеног опхођења;
- коме је жена хришћанског порекла родила наследника на трону;
- који је дозволио да му мајка буде испраћена на онај свет по хришћанском обреду.
- који је припремао указ о изједначавању права свих поданика Османског царства, укидајући тиме привилегије муслимана;

Неке од најзначајнијих клаузула припреманог султанског акта су следеће:

1. Јавно суђење свих оптужених у складу са законом и забрана кажњавања пре изречене пресуде.
2. Забрана увреде части сваког појединца без разлике.
3. Свака особа ће уживати у поседу своје имовине сваке природе и у потпуности слободно њоме располагати, а невини наслед-

²⁹ Strangford to Castlereagh, 23 July 1821, FO 78/99/71 (Alan Palmer, *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*, 86).

³⁰ И. Ортајли, *Најдужи век империје*, 123.

ници извршиоца кривичног дела неће бити лишени законских наследних права, нити ће им се одузети имовина.

4. Ови царски уступци проширују се на све поданике, без обзира на религију или секте којој припадају и они ће их уживати без икаквог изузетка.
5. Дакле, свим поданицима Царства даје се савршена сигурност у погледу њиховог живота, њихове части и њиховог богатства, као што захтева свети текст нашег закона.³¹

Научни приступ укупним познатим чињеницама отвара бројна питања типа: зар, како и откуд?

У томе је садржана сва разлика између вере и науке. Наука је упитна и без одговора непотпуна. Вера је сама себи довољна у својој пуноћи.

Поштујући свачије право на слободу расуђивања, не заборавимо речи Господње: „Блажени су они који повероваше” (Јован 20:29), и: „Вера твоја спасла те је!” (Матеј 9:22)

Враћајући се на насловну тему, можемо закључити да су као супруге и поготово мајке, жене крштене, поникле и стасале у хришћанству, у сваком случају и неспорно, себе уградиле у живу зграду Османске империје чије би обличје без њих у несазнатљивој мери било другачије.

У цивилизацијском раздобљу које се ни у ком случају не може сматрати епохом безбожништва, не можемо се отргнути питању колико је можда молитава узнето Господу унутар зидина те специфичне тамнице зване харем.

Како је могуће да је непроценљивом благу Свете Горе одолела држава која је почивала на војним основама, имала неразвијену привреду и свој просперитет градила на ратном плену, а одолела је. Штавише, у време њене управе не само да се драгоцености оданде нису односиле, него су материјална добра пристизала.

Наравно да је Пресвета Богородица и тада као и увек чувала свој врт, но вероватно је да је на том послу попут принцезе Маре Бранковић имала и друге овоземаљске делатељке. Уколико смо у праву, нека би им ово наше помињање Свевишњи Господ урачунао у молитвено.

У светлу изречених тврдњи и претпоставки, може се поставити начелно питање да ли је међу припадницима османске аристократије било криптохришћана.

Један наговештај такве могућности открива нам манастир Конче, задужбина великог војводе Николе Стањевића. Према усменом казивању др Галабе Паликрушевe, једног од водећих македонских етнологa XX века, у порти манастира Конче сахрањен је извесни турски паша.

³¹ H. Liebesny (1975), *The law of the Near and Middle East readings, cases, and materials*. Albany: State University of New York Press, 49–527.

Овај податак изречен од стране угледног истраживача наводи нас на логичан закључак да земни остаци једног од припадника највишег слоја османске власти ни у ком случају нису непромишљено и насумце покопани управо у порти древне православне светиње. Биће пре да се радило о последњој жељи конвертита који у дубини душе никада није престао да се осећа хришћанином.³²

Љиљана Б. Чолић*

Универзитет у Београду – Филолошки факултет
Катедра за оријенталистику
Студентски трг 3
11000 Београд

Милорад Д. Средојевић**

Црква Свете Петке
Радничка бб
11030 Београд

Кључне речи: Османско царство, хришћанство, султан, мајка, утицај, валиде султанија

Ljiljana B. Čolić
Milorad D. Sredojević

OTTOMAN SULTANS AND THEIR CHRISTIAN WIVES

The article is dedicated to the influence of valide sultans on their sons and rulers of the Ottoman Empire, bearing in mind the importance of their positions. Valide sultan was the title held by the „legal mother” of a ruling Sultan of the Ottoman Empire. This title was held by the living mother of a reigning sultan. But if mothers died before their sons’ accession to the throne, they were never bestowed with the title of valide sultan. Valide sultan was perhaps the most important position in the Ottoman Empire after the sultan himself. According to the Muslim tradition, saying that Mother’s right is God’s right, as mother to the sultan, the valide sultan had a significant influence on the affairs of the empire. One of the illustrations of her great power in the court was the fact that her own rooms were always adjacent to her son’s. We were especially focused on the reign of sultan Mahmud II and his life story full of different suspicion, including the clime of the honorable monk from the Atos, elder hadzi Georgiou, that Mahmud II was a crypto Christian.

³² Захваљујемо г. Радмили Стањевић на наведеном податку.

* ljiljanac2000@gmail.com

** svecanik@yahoo.com

ЛИТЕРАТУРА

- Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*, İstanbul 1914.
- Cevdet, Ahmed Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Sekizinci Cilt, İstanbul 1966, 390-392.
- Croutier, Alev Lytle, *The Palace of Tears*, Delecorte Press, 2000.
- <http://www.antakyaortodoks.com/index.php/kilise/patrik>
- <http://www.theottomans.org/english/images/header/family/ottoman.gif>
- <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=32380983>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Mahmud_II
- https://en.wikipedia.org/wiki/Valide_sultan#cite_note-4
- Kicikis, Dimitri, *Osmanlijsko carstvo*, Plato, Zemun 1999, 114.
- Liebesny, Herbert (1975) *The law of the Near and Middle East readings, cases, and materials*. Albany: State University of New York Press, 49–527.
- Palmer, Alan, *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*, London 2011, 77.
- Prince Michael of Greece, *Sultana*, Harper & Row, 1983.
- Refik, Ahmed, *Kadınlar saltanati*, İstanbul, 1914.
- Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2008, s 360.
- Szczepanski, Kallie. “The Ottoman Sultans Were Not Very Turkish.” ThoughtCo, Feb. 9, 2017, thoughtco.com/ottoman-sultans-were-not-very-turkish-195760.
- Вукић, Драган, *Царица око васељене*, Београд 2009, 281
- Елезовић, Глиша, *Нешто што досад нисмо знали – Манастир Мала Св. Софија у Солуну био је својина њурске царице Маре, кћери десноја Бурђа Бранковића*, Историјски часопис, V, Београд 1955.
- Иналџик, Халил, *Османско царство*, СКЗ, Београд 1974.
- Јоковић, Јелена, *Српске принцезе – османске султаније*, Братство, XX, Београд 2016.
- Новаковић, Стојан, *Царица Мара, Из српске историје*, Нови Сад – Београд 1966.
- Ортајли, Илбер, *Најдужи век империје*, Београд 2004, 40.
- Света Гора – историја манастири*, Зборник текстова, приредио епископ далматински Фотије, Београд – Шибеник, 2009.
- Старац Пајсије Светогорац, *Старац Хаџи Георгије Светогорац*, Манастир Светог првомученика и архијакона Стефана, Врање 2013.
- Тук, Ружа *Царица Мара*, Историјски часопис, XXV-XXVI, Београд 1979.
- Тук, Ружа, *Повеља царице Маре манастирима Хиландар и Св. Павлу*, Историјски часопис, XXIV, 1977.
- Филиповић, Миленко, *Кришени муслимани*, Зборник радова, XIV, Етнографски институт, Књ. 2, Београд 1950. (1951), 120–121.